

“พระจันทร์” ในวรรณกรรมญี่ปุ่นเรื่องโทชะนิกกิ

อรรธยา สุวรรณระดา

บทคัดย่อ

วรรณกรรมเรื่อง โทะชะนิกกิ เป็นวรรณกรรมในรูปแบบบันทึกเล่มแรกของญี่ปุ่น เขียนขึ้นในสมัยเฮอันราวปี ค.ศ.936 โดยคิโนะทซุระยุกิ ผู้เขียนได้บรรยายถึงทิวทัศน์และเหตุการณ์ในระหว่างการเดินทางโดยเรือจากเมืองโทชะกลับมายังบ้านที่เกี่ยวโตเมืองหลวง พร้อมกับได้บรรยายอารมณ์ความรู้สึกและความคิดของตนผ่านออกมาในบันทึกนี้ ในด้านการบรรยายทิวทัศน์นั้น นอกจากสภาพอากาศและท้องทะเลซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเดินทางแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้เขียนยังได้กล่าวถึงพระจันทร์อยู่บ่อยครั้งด้วย บทความนี้ศึกษาเกี่ยวกับ “พระจันทร์” ในเรื่อง โทะชะนิกกิ ว่ามีบทบาทสำคัญอย่างไรหรือไม่จึงปรากฏออกมาบ่อยครั้งในเรื่อง จากการศึกษาพบว่า พระจันทร์ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงบ้านเกิดหรือเมืองหลวง และยังเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกล่วงหน้าถึงสภาพการเดินทางที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีหลังจากที่ต้องเผชิญกับอุปสรรคต่างๆ นอกจากนี้พระจันทร์ยังมีบทบาทในการสะท้อนอารมณ์เศร้าและเจียมเหงาของผู้เขียนในเรื่องด้วย

Abstract

Tosanikki was the first Japanese diary literary work. It was written in the Heian period, at around 936, by Kinotsurayuki. The author describes the scenery and the events that occurred during a sea trip from Tosa to his hometown, the capital, Kyoto, and also describes his feelings and thoughts in this diary. In the scenery description, beside the weather and the sea, the important factors which influenced the trip, the author also often describes the moon. This article aims to study the moon in Tosanikki to find if it has any important role in the story since it appears many times. The study found that the moon is used to symbolize the capital or hometown and is also the symbol which hints that the trip is taking a good turn after obstacles had been encountered. The moon also has a role in reflecting sadness and loneliness of the author in the story.

วรรณกรรมเรื่อง *โทชะนิวกิ* (土佐日記) เป็นวรรณกรรมในรูปแบบบันทึกการเดินทางเล่มแรกของญี่ปุ่น เขียนขึ้นในสมัยเฮอันราวปีค.ศ.936 ผู้แต่งคือ คิโนะทซุระยุกิ (紀貫之) ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ซึ่งได้รับคำสั่งให้เดินทางไปรับราชการที่เมืองโทชะ (土佐) ซึ่งปัจจุบันคือจังหวัดโคจิ (高知) บนเกาะชิโกะกุ (四国) เมื่อปี ค.ศ.930 และได้เดินทางกลับเกียวโต (京都) เมืองหลวงเมื่อปี ค.ศ.935 หลังจากกลับถึงเมืองหลวงแล้ว ผู้แต่งจึงได้เขียนบันทึกย้อนหลังถึงการเดินทางโดยเรือจากเมืองโทชะกลับมาถึงเมืองหลวง ผู้เขียนซึ่งเป็นชายได้สมมติตนเองเป็นผู้หญิงคนหนึ่งที่ตั้งแค้นใจไปรอบๆ ตัวตัวละครบางตัวและสถานการณ์บางตอนได้ถูกสมมติขึ้นเพื่อให้เนื้อเรื่องมีลักษณะคล้ายนิยายทั่วไปแต่จะมีวันเดือนปีกำกับไว้อย่างชัดเจนตามลักษณะบันทึกประจำวัน นับเป็นแม่แบบวรรณกรรมประเภทบันทึกของญี่ปุ่นและยังเป็นแหล่งข้อมูลทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับเมืองต่างๆ ในสมัยโบราณของญี่ปุ่นด้วย

ผู้เขียนได้บรรยายถึงทิวทัศน์และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างการเดินทางโดยได้สื่ออารมณ์ความรู้สึกของตนผ่านออกมาในบันทึกการเดินทางนี้ เช่น ความกลัวภัยจากโจรสลัดและภัยจากธรรมชาติในระหว่างการเดินเรือ ความอาลัยอาวรณ์ที่ต้องจากบุคคลที่เคยอยู่ด้วยกันมาที่เมืองโทชะ และความโศกเศร้าคิดถึงบุตรสาวที่เสียชีวิตไปที่เมืองโทชะ เป็นต้น ในด้านการบรรยายทิวทัศน์นั้นเนื่องจากการเดินทางโดยเรือ ผู้เขียนจึงมักจะกล่าวถึงสภาพดินฟ้าอากาศอยู่บ่อยครั้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพของคลื่นลมและทะเล นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่าผู้เขียนยังได้บรรยายถึงพระจันทร์ (月) บ่อยครั้งในเรื่องด้วย เช่น มีการบรรยายภาพเงาของพระจันทร์ที่สะท้อนอยู่ในทะเล หรือภาพของพระจันทร์บนท้องฟ้าในวันที่ออกเรือ อีกทั้งผู้เขียนยังได้แต่งกลอนเกี่ยวกับพระจันทร์และบรรยายถึงพระจันทร์ในฉากที่ผู้เขียนกลับถึงเมืองหลวงด้วย จึงเป็นประเด็นที่น่าคิดว่าพระจันทร์มีบทบาทสำคัญอย่างไรหรือไม่จึงถูกหยิบยกมากล่าวถึงหลายครั้งในบันทึกการเดินทางนี้

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับพระจันทร์ในวรรณกรรมเรื่อง *โทชะนิวกิ* โดยมีสมมติฐานประการแรกคือ พระจันทร์ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงบ้านเกิดหรือเมืองหลวง และยังเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงสภาพการเดินทางที่เปลี่ยนไปในทางที่ดีหลังจากที่ได้เผชิญกับอุปสรรคต่างๆ และประการที่สองคือพระจันทร์ช่วยสะท้อนอารมณ์เศร้าและเจ็บเหงาของผู้เขียนในเรื่อง

บทความนี้ได้ใช้ระบบถอดอักษรภาษาญี่ปุ่นซึ่งเป็นผลงานวิจัยของอาจารย์สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น (ผศ.ดร.กัลยาณี สิตสุวรรณ, ผศ.สุชาติ สัตยพงศ์, รศ.ดร.เสาวลักษณ์ สุริยะวงศ์ไพศาล) อาจารย์ภาควิชาภาษาศาสตร์ (ผศ.ดร.สุตาพร ลักษณะนิยานวิน) และอดีตอาจารย์ภาควิชาภาษาไทย (ผศ.อุษฎิพร ข่านโรดศาสน์) แห่งคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนข้อความจากตัวเรื่องและเลขหน้าที่ยกมาอ้างอิงไว้ในบทความนี้ได้นำมาจากหนังสือชุด *นิมเบ็น นิฮน โคะเด็น บุงะกุ เซ็นนุ* (新編日本古典文学全集) ที่ทางสำนักพิมพ์ไฉเมะกุกัน (小学館) ของญี่ปุ่นได้ตีพิมพ์ไว้เมื่อปี ค.ศ. 2004

“พระจันทร์” สัญลักษณ์ของบ้านเกิดหรือเมืองหลวง

ฉากที่ผู้เขียนบรรยายถึงตอนที่กำลังจะเข้าสู่เมืองหลวงนั้นเป็นฉากที่พระจันทร์กำลังส่องสว่าง ผู้เขียนได้รอให้ตึกเสียก่อนแล้วจึงข้ามแม่น้ำเข้าสู่เมืองหลวง

夜になして、京に入らむと思へば、急ぎしもせぬほどに、月出でぬ。

桂川、月の明きにぞわたる。

(หน้า 54)

คิดว่ารอให้ตึกเสียก่อนแล้วค่อยเข้าไปในเมืองหลวงจึงไม่ได้เร่งรีบเดินทาง ระหว่างนั้น

พระจันทร์ก็ขึ้น พวกเราข้ามแม่น้ำคะทsureงะวะซึ่งแสงจันทร์กำลังสาดส่องอยู่นี้ไป

ในเชิงอรรถของหนังสือชุด นิมเป็น นิฮน โคะเด็น บุงะกุ เซ็นฉู ได้กล่าวถึงฉากนี้ไว้ว่า “ผู้เขียนพยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้เป็นที่สังเกตของผู้คนจึงเดินทางเข้าสู่เมืองหลวงในตอนกลางคืน” (『土佐日記』新編日本古典文学全集 2004: 54) แต่ทว่านอกจากข้อสันนิษฐานดังกล่าวแล้วเป็นไปได้หรือไม่ว่าผู้เขียนอาจมีจุดประสงค์บางอย่างจึงบรรยายให้ฉากเข้าสู่เมืองหลวงเป็นฉากในตอนกลางคืนที่พระจันทร์กำลังสาดส่อง

ในวรรณกรรมต้นสมัยเฮอันเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ (竹取物語) เจ้าหญิงคะยุยะ (かぐや姫) ได้กล่าวถึงตัวเองเอาไว้ว่าตนเป็นคนของโลกพระจันทร์โดยใช้คำเรียกโลกพระจันทร์นั้นว่า「月の都」ดังตอนที่ยกมานี้

おのが身は、この国の人にもあらず。月の都の人なり。それをなむ、

昔の契りありけるによりてなむ、この世界にはまうで来たりける。

(『竹取物語』新編日本古典文学全集 1995: 97)

ตัวข้าไม่ใช่คนบนโลกนี้ ข้าเป็นคนของโลกพระจันทร์ แต่เพราะกรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อนจึงต้องลงมาอยู่ในโลกนี้

วรรณกรรมเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ นับเป็นแม่แบบวรรณกรรมประเภทนิทานของญี่ปุ่นและมีอิทธิพลอย่างมากต่อวรรณกรรมที่เขียนขึ้นหลังจากนั้น คำว่า「月の都」นี้ถูกนำไปใช้ในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆอีกหลายเรื่อง เช่น ในวรรณกรรมเอกของญี่ปุ่นเรื่อง เก็นจิโมะโนะงะตะริ (源氏物語) ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยเฮอันเช่นเดียวกันก็มีการกล่าวถึงตัวละครหญิงชื่ออุกิฟูเนะ (浮舟) ซึ่งได้หนีจากเมืองหลวงไปเพื่อหลีกเลี่ยงความสัมพันธ์รักสามเส้า อุกิฟูเนะได้เรียกเมืองหลวงที่ตนจากมาว่า「月の都」ดังข้อความที่ยกมานี้

われかくてうき世の中にめぐるとも誰かは知らむ月のみやこに

(『源氏物語 六』日本古典文学全集1994: 291)

การที่ตัวฉันต้องมาอยู่ในโลกใบนี้ไม่มีใครที่เมืองหลวง(โลกพระจันทร์)จะรู้บ้างไหม

อิมะอิ เก็นเอะได้วิจารณ์ถึงอุกิฟูเนะในฉานี้ว่า “ท่าทางของอุกิฟูเนะที่จ้องมองพระจันทร์นั้น เป็นท่าทางเดียวกันกับเจ้าหญิงคะงุยะ และกลอนของอุกิฟูเนะที่กล่าวถึง “เมืองหลวงโลกพระจันทร์ (月の都)” อ้างอิงมาจากคำพูดของเจ้าหญิงคะงุยะในเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ ที่ว่า “ข้าเป็นคนของโลกพระจันทร์ ข้ามีพ่อแม่อยู่ที่นั่น (月の都の人にて、父母あり)” (今井源衛, 1987: 134) จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ถึงอิทธิพลของเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ ที่มีต่อ วรรณกรรมเรื่องอื่นที่เขียนขึ้นหลังจากนั้น

ส่วนวรรณกรรมเรื่อง โทะชะนิกกิ นั้นเขียนขึ้นหลังเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ เพียงเล็กน้อย อีกทั้งผู้เขียน โทะชะนิกกิ ซึ่งก็คือ คิโนะทซุระยุกิ นั้นกล่าวกันว่าเคยคัดลอกวรรณกรรมเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ นี้ด้วย (桜井祐三, 1990: 122) ดังนั้นเรื่อง โทะชะนิกกิ จึงน่าจะ ได้รับอิทธิพลจากเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ ด้วย จึงอาจเป็นไปได้ว่าผู้เขียนจงใจเขียนให้ฉากที่ เข้าสู่เมืองหลวงเป็นฉากในตอนกลางคืนที่แสงจันทร์กำลังสาดส่องเพื่อเป็นการโยงภาพของเมืองหลวงกับ พระจันทร์เข้าด้วยกันเพื่อให้เหมือนกับเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ ก็เป็นไปได้

ชะคุระอิ ยูโสะอุได้กล่าวไว้ว่า “แท้จริงแล้วบันทึกเล่มนี้เป็นผลงานที่คิโนะทซุระยุกิเขียนขึ้น หลังจากกลับมาถึงเมืองหลวงแล้วโดยอาศัยไนต์ที่ตนจดเอาไว้ในระหว่างการเดินทาง กลอนหลายบท ในบันทึกนี้อย่างเช่นกลอนที่เด็กผู้หญิงเป็นผู้แต่งขึ้นนั้น ในหนังสือรวมกลอนโคะกินโระกุโจและหนังสือ รวมกลอนอื่นก็ได้รวบรวมกลอนเหล่านั้นเอาไว้ด้วยเช่นกัน แต่ชื่อผู้แต่งกลอนเหล่านั้นก็คือ ตัวคิโนะทซุระยุกิเอง ซึ่งนั่นแสดงว่าคิโนะทซุระยุกิได้นำเอากลอนที่ตนแต่งขึ้นเองใส่ไว้ในบันทึกการเดินทางจากเมืองโทะชะโดยทำเป็นว่าผู้อื่นเป็นคนแต่งกลอนเหล่านั้นขึ้น ซึ่งก็หมายความว่าบุคคลที่อยู่ใน บันทึกการเดินทางจากเมืองโทะชะบางคนอาจจะไม่มีตัวตนอยู่จริง” (桜井祐三, 1990: 198) สรุปก็คือตัวละครบางตัวรวมทั้งสถานการณ์บางตอนเป็นการสมมติขึ้นเองของผู้เขียน ดังนั้นฉากที่กล่าวถึง เมืองหลวงขณะพระจันทร์กำลังส่องสว่างนั้นจึงอาจเป็นการสร้างภาพของผู้เขียนเพื่อโยงภาพของเมืองหลวงกับ พระจันทร์เข้าด้วยกันก็เป็นได้

ในเรื่องโทะชะนิกกิมีกกลอนที่ผู้เขียนบรรยายความรู้สึกคิดถึงบ้านเกิดหรือเมืองหลวงเอาไว้ หลายบท ในจำนวนนั้นมีอยู่ 2 บทที่กล่าวถึงพระจันทร์เอาไว้ด้วย ดังที่ได้ยกมาข้างล่างนี้

青海原ふりさけみれば春日なる三笠の山に出でし月かも (หน้า 34)

มองข้ามผืนทะเลสีฟ้า เห็นพระจันทร์โผล่ขึ้นมา พระจันทร์ดวงนี้คงจะเป็นดวงเดียวกับที่ฉันเคยเห็นขึ้นมาจากภูเขาามิกะซะที่เมืองคะซุงะในบ้านเกิดเป็นแน่

みやこにて山の端に見し月なれど波より出でて波にこそ入れ (หน้า 35)

ที่เมืองหลวงจะเห็นพระจันทร์อยู่ตรงสันเขา แต่ที่นี้พระจันทร์โผล่ขึ้นมาจากคลื่น บนท้องทะเลและตกลงไปในคลื่นด้วยเช่นกัน

การบรรยายภาพพระจันทร์ในฉากที่กล่าวถึงบ้านเกิดหรือเมืองหลวงนั้นอาจเป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่อง *ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ* ซึ่งคิโนะทซุระยูกิผู้เขียนบันทึกการเดินทางนี้ได้เคยอ่านและคัดลอกวรรณกรรมนั้นมา นอกจากนี้ในฉากที่ผู้เขียนกลับถึงเมืองหลวงยังได้บรรยายสภาพของเมืองหลวงว่าไม่ได้แตกต่างไปจากแต่ก่อนเลยและได้มีการเอ่ยกลอนกล่าวถึงเงาของพระจันทร์ในแม่น้ำด้วยว่าไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากแต่ก่อนเลยเช่นกัน ดังตอนที่ได้ยกมาข้างล่างนี้

十六日。今日の夜さつかた、京へ上る。ついで見れば、山崎の小櫃の絵も、曲りの大路の方も変はらざりけり。「売り人の心をぞ知らぬ」とぞいふなる。(หน้า 53)

วันที่สิบหก เย็นวันนี้เดินทางเข้าเมืองหลวง มองจากรถเห็นป้ายรูปกล่องขนาดเล็กของร้านเครื่องเขียนเมืองยะมะซะกิอยู่ตรงส่วนโค้งของถนนซึ่งดูแล้วไม่ได้แตกต่างไปจากแต่ก่อนเลย แต่ไม่รู้ว่าจะจิตใจของคนขายของที่ร้านนั้นจะยังคงเป็นเช่นเดิมหรือเปล่า

ひさかたの月に生ひたる桂川底なる影も変はらざりけり (หน้า 54)
แม่น้ำคะทซุระงะวะซึ่งมีชื่อเหมือนกับต้นคะทซุระบนดวงจันทร์อันไกลโพ้น เงาของพระจันทร์ที่สะท้อนอยู่ในแม่น้ำนี้ไม่เปลี่ยนไปจากแต่ก่อนเลยแม้แต่น้อย

การที่ผู้เขียนกล่าวถึงเงาของพระจันทร์ในแม่น้ำซึ่งไม่เปลี่ยนไปจากแต่ก่อนน่าจะเป็นการเปรียบเปรยเพื่อสื่อถึงสภาพของเมืองหลวงที่ยังคงเหมือนเดิมไม่ได้แตกต่างไปจากแต่ก่อน คำว่า “คะทซุระ” ซึ่งเป็นชื่อของแม่น้ำนั้นเป็นชื่อของต้นไม้ซึ่งเชื่อกันว่าขึ้นอยู่บนดวงจันทร์ คำว่า “คะทซุระ” กับ “พระจันทร์” จึงเป็นคำที่มีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน (縁語) ในฉากที่บรรยายถึงสภาพเมืองหลวงที่ไม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิมนั้น ยังมีกลอนที่กล่าวถึงแม่น้ำคะทซุระที่ยังคงสภาพเดิมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ดังที่ยกมาต่อไปนี้

桂川わが心にもかよはねど同じ深さになるべらなり (หน้า 54)
แม่น้ำคะทซุระงะวะยังคงเหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ในจุดนี้คงเปรียบกับใจฉันไม่ได้ แต่ระดับความคิดถึงเมืองหลวงในใจฉันกับระดับความลึกของน้ำในแม่น้ำดูเหมือนว่าจะไหลลึกพอๆ กัน

นอกจากนี้ยังมีกลอนที่กล่าวถึงเมืองหลวงว่าอยู่ห่างไกลมาก ซึ่งในกลอนนั้นมีการใช้คำที่คล้ายคลึงกับในอีกกลอนหนึ่งซึ่งกล่าวถึงต้นคะทซุระที่อยู่ห่างไกล ดังที่ยกมาข้างล่างนี้

日をだにも天雲近く見るものをみやこへと思ふ道の遙けさ (หน้า 39)
พระอาทิตย์แม้จะอยู่ห่างไกลแต่ก็ยังเห็นได้ว่าอยู่ใกล้ๆ กับก้อนเมฆบนท้องฟ้า แต่หนทางไปสู่เมืองหลวงนี้ช่างยาวไกลเหลือเกิน

天雲の遥かなりつる桂川袖をひててもわたりぬるかな (หน้า 54)

แม่น้ำคะทsureะวะซึ่งมีชื่อเหมือนกับต้นคะทsureะซึ่งอยู่ห่างไกลบนท้องฟ้า แขนเสื้อ
ฉันเปียกปอนไปหมดด้วยน้ำตาแห่งความยินดีขณะข้ามแม่น้ำนี้ไป

จะเห็นได้ว่าในกลอนทั้งสองมีการกล่าวถึงคำว่า “天雲” (amagumo เมฆบนท้องฟ้า) และ “遥か” (haruka ไกลโพ้น) เพื่อสื่อความหมายถึง “ความห่างไกล” เช่นเดียวกัน การเลือกใช้คำที่เหมือนกันในกลอนทั้งสองนั้นทำให้ภาพ “เมืองหลวงที่อยู่ห่างไกล” ในกลอนแรกดูคล้ายคลึงกับภาพ “ต้นคะทsureะที่อยู่ห่างไกล” ในกลอนหลัง อันเป็นการโยงภาพของเมืองหลวงกับต้นคะทsureะเข้าด้วยกัน ต้นคะทsureะเป็นต้นไม้ที่เชื่อกันว่าขึ้นอยู่บนดวงจันทร์ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าผู้เขียนได้กล่าวโยงเมืองหลวงกับพระจันทร์เข้าด้วยกันในที่นี้ด้วย

จากทั้งหมดนี้สรุปได้ว่า ในวรรณกรรมเรื่อง โทะชะนิกกิ พระจันทร์ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงบ้านเกิดหรือเมืองหลวง ด้วยเหตุนี้จึงมีการกล่าวบรรยายถึงพระจันทร์ในฉากที่ผู้เขียนเดินทางถึงเมืองหลวง รวมทั้งในฉากที่ผู้เขียนได้กล่าวแสดงความคิดถึงบ้านเกิดหรือเมืองหลวงด้วย

“พระจันทร์” กับการเดินทาง

สภาพดินฟ้าอากาศมีอิทธิพลอย่างมากต่อการเดินทางโดยเรือ หากวันใดสภาพอากาศไม่ดีก็ต้องงดการออกเรือในวันนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยโบราณซึ่งยังไม่มีเข็มทิศหรืออุปกรณ์ที่ช่วยในการเดินเรือ การเดินทางยังต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติและสภาพดินฟ้าอากาศเป็นสำคัญ ในเวลากลางวันสามารถกำหนดทิศทางที่จะเดินทางไปได้โดยการสังเกตตำแหน่งของพระอาทิตย์ ส่วนในยามค่ำคืนสามารถสังเกตได้โดยการมองดูตำแหน่งของพระจันทร์บนท้องฟ้า ในวรรณกรรมเรื่อง โทะชะนิกกิ ได้มีการกล่าวถึงการมองดูตำแหน่งของพระจันทร์เพื่อกำหนดทิศทางเอาไว้ด้วย

十一日。暁に船を出だして、室津を追ふ。人みなまだ寝たれば、海ありやうも見えず。ただ、月を見てぞ、西東をば知りける。(หน้า 27)

วันที่สิบเอ็ด ออกเรือตั้งแต่ก่อนรุ่งสางมุ่งหน้าไปยังมูโรตสึ (Murotsu) ทุกคนมัวแต่นอนหลับกันอยู่เลยไม่รู้ว่าสภาพทะเลเป็นอย่างไร ได้แต่หงนมองดูตำแหน่งพระจันทร์ เพื่อกำหนดทิศทางว่าทางไหนเป็นทิศตะวันออกหรือตะวันตก

ในคืนเดือนมืดซึ่งไม่มีพระจันทร์สาดส่อง การเดินทางในยามค่ำคืนนับเป็นเรื่องที่น่าหวาดวิตกสำหรับคนในสมัยโบราณ เนื่องจากต้องเดินทางท่ามกลางความมืดและไม่สามารถกำหนดทิศทางซึ่งในบันทึกการเดินทางนี้ผู้เขียนได้บรรยายถึงจุดนี้เอาไว้ด้วย

三十日。雨風吹かず。海賊は、夜歩きせざなりと聞きて、夜中ばかりに船を出だして、阿波の水門をわたる。夜中なれば、西東も見えず。

男、女、からく神仏を祈りてこの水門をわたりぬ。(หน้า 41)

วันที่สามสิบ ฝนไม่ตกและไม่มึลม ได้ยินว่าพวกโจรสลัดไม่ออกอาละวาดในตอนกลางคืนจึงออกเรือกันตั้งแต่กลางดึกข้ามบริเวณอะวะโนะมิโตะ (Awa no Mito) เพราะเป็นยามค่ำคืนจึงมองไม่เห็นทิวทิศไหนเป็นทิศไหน ทั้งชายและหญิงต่างสวมมณฑกาวนากันยกใหญ่จนกระทั่งข้ามบริเวณนี้ไปได้

ตอนที่ยกมานี้เป็นสภาพการเดินทางในคืนวันที่สามสิบ ญี่ปุ่นโบราณจะนับวันเดือนปีตามปฏิทินจันทรคติ วันที่สิบห้าเป็นวันพระจันทร์เต็มดวง ส่วนวันที่สามสิบเป็นคืนเดือนมืด ในตอนที่ยกมานี้ ผู้เขียนได้บรรยายถึงความหวาดกลัวของผู้คนบนเรือที่ต้องเดินทางในคืนเดือนมืด ซึ่งมองไม่เห็นทิศทางและยังเป็นการเดินทางข้ามอะวะโนะมิโตะซึ่งเป็นบริเวณที่มีกระแสน้ำวนอีกด้วย ความมืดเป็นอุปสรรคต่อการเดินทางทำให้ไม่สามารถมองเห็นทิศทางได้ ถ้าเป็นคำคืนที่พระจันทร์ส่องสว่าง แสงจันทร์ก็จะช่วยนำทางให้แก่การเดินทางในยามค่ำคืนทำให้ไม่ต้องเผชิญกับอุปสรรคจากความมืด การช่วยชี้นำทางในยามค่ำคืนนี้เองที่เป็นคุณประโยชน์สำคัญของพระจันทร์ที่มีต่อการเดินทางของคนญี่ปุ่นในสมัยโบราณ

เมื่อลองสังเกตเกี่ยวกับช่วงเวลาที่คุณเขียนได้กล่าวบรรยายถึงพระจันทร์ในบันทึกการเดินทางนี้แล้วพบว่าในตอนที่คุณเขียนจะออกเดินเรือได้อีกครั้งหลังจากที่ได้เผชิญกับอุปสรรคทำให้ไม่ได้ออกเรือเป็นเวลาหลายวันนั้น ผู้เขียนมักจะกล่าวบรรยายถึงพระจันทร์ ดังในตัวอย่างที่ยกมาข้างล่างนี้

八日。さはることありて、なほ同じところあり。今宵、月は海にぞ入る。... 九日のつとめて、大湊より、奈半の泊を追はむとて、漕ぎ出でけり。(หน้า 25)

วันที่แปด มีอุปสรรค วันนี้เลยยังอยู่ที่เดิม คำคืนนี้พระจันทร์ตกลงไปในท้องทะเล...
วันที่เก้า ตอนเช้าตรูพายเรือออกจากโอมินะโตะมุ่งหน้าไปยังท่าเรือนะชะ

ตอนที่ยกมานี้เป็นตอนหลังจากที่คุณเขียนประสบอุปสรรคทำให้ไม่สามารถออกเรือได้เป็นเวลาติดต่อกันหลายวันนับตั้งแต่วันที่สิบเก้าเดือนสิบสองจนถึงวันที่แปดเดือนหนึ่ง และในคืนวันที่แปดนั้นเองผู้เขียนได้บรรยายถึงภาพพระจันทร์ในคืนนั้น แล้วเช้าวันถัดมาคือวันที่เก้าปรากฏว่าเป็นวันที่ไม่มีอุปสรรคสามารถออกเรือได้ การบรรยายภาพพระจันทร์ในช่วงจังหวะเวลาที่คล้ายกันนี้มีปรากฏอยู่บ่อยครั้งในเรื่อง ดังเช่นตัวอย่างที่ยกมาต่อไปนี้

十七日。曇れる雲なくなりて、暁月夜、いとおもしろければ、船を出だして漕ぎ行く。(หน้า 31)

วันที่สิบเจ็ด เมฆที่ปกคลุมบนท้องฟ้าสลายตัวไป พระจันทร์ยามฟ้าสางดูงดงาม
พวกเราพายเรือออกไป

ตอนที่ยกมานี้เป็นตอนที่บรรยายถึงการเดินทางในเช้าวันที่สิบเจ็ดเดือนหนึ่ง หลังจากทีอากาศไม่ดีติดต่อกันหลายวันตั้งแต่วันที่สิบสี่จนถึงวันที่สิบหก อันเป็นเหตุให้ผู้เขียนไม่สามารถออกเรือได้และแล้วในเช้ามีวันที่สิบเจ็ดซึ่งเป็นวันที่อากาศดีสามารถออกเดินทางต่อได้นั้นก็ปรากฏภาพของพระจันทร์ถูกบรรยายขึ้นมาในฉากนั้น ตัวอย่างแบบเดียวกันนี้ยังมีปรากฏอยู่ในฉากวันที่ยี่สิบเดือนหนึ่งดังที่ได้ยกมาต่อไปนี้ด้วย

二十日。昨日のやうなれば、船出ださず。... 二十日の夜の月出でにけり。... 二十一日。卯の時ばかりに船出だす。 (หน้า 33)

วันที่ยี่สิบ อากาศไม่ดีเหมือนเมื่อวานจึงไม่ออกเรือ....พระจันทร์ของคืนวันที่ยี่สิบโผล่ขึ้นมาให้เห็นบนท้องฟ้า....วันที่ยี่สิบเอ็ด ออกเรือตอนประมาณหกโมงเช้า

เนื่องจากสภาพอากาศไม่ดี ผู้เขียนจึงไม่ได้ออกเดินทางติดต่อกันตั้งแต่วันที่สิบแปดจนถึงวันที่ยี่สิบ ในคืนวันที่ยี่สิบนั่นเองผู้เขียนได้บรรยายภาพของพระจันทร์ขึ้นมา แล้วพอวันรุ่งขึ้นคือวันที่ยี่สิบเอ็ดก็ปรากฏว่าเป็นวันที่ผู้เขียนสามารถออกเรือได้ จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าการบรรยายภาพพระจันทร์ในช่วงจังหวะเวลาเช่นนี้อยู่หลายครั้งในเรื่อง

การที่ผู้เขียนมักจะบรรยายภาพพระจันทร์ในตอนที่ผู้เขียนสามารถออกเรือได้อีกครั้งหลังจากที่ได้พบเจออุปสรรคติดต่อกันเป็นเวลาหลายวันนั้น อาจวิเคราะห์ได้ว่าผู้เขียนต้องการใช้พระจันทร์เป็นสัญลักษณ์บ่งบอกล่วงหน้าถึงสภาพการเดินทางที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีหรือกำลังจะผ่านพ้นจากอุปสรรคต่างๆ ทั้งนี้อาจเนื่องจากว่าพระจันทร์เป็นสิ่งที่ช่วยให้นักเดินทางสามารถกำหนดทิศทางและยังช่วยส่องสว่างนำทางในเวลาค่ำคืน ทำให้นักเดินทางไม่ต้องเผชิญกับอุปสรรคจากความมืด จึงนับว่าพระจันทร์มีภาพลักษณ์ที่ดีในด้านการเดินทาง ดังนั้นจึงน่าจะเป็นไปได้ว่าผู้เขียนใช้พระจันทร์เพื่อเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงสภาพการเดินทางที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีในฉากที่หยิบยกมาข้างต้น

สรุปได้ว่า ในวรรณกรรมเรื่องนี้พระจันทร์ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงสภาพการเดินทางที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี หลังจากที่ต้องเผชิญกับอุปสรรคต่างๆ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากภาพลักษณ์ที่ดีของพระจันทร์ที่ช่วยส่องสว่างชี้แนวทางให้แก่ักเดินทางในเวลาค่ำคืนทำให้นักเดินทางรอดพ้นอุปสรรคจากความมืดนั่นเอง

“พระจันทร์” กับอารมณ์เศร้า

นอกจากจะมีการบรรยายถึงพระจันทร์ในฉากที่ผู้เขียนเดินทางเข้าสู่เขตเมืองหลวงอันเป็นการสื่อความหมายเกี่ยวโยงระหว่างพระจันทร์กับเมืองหลวงดังที่ได้วิเคราะห์ไว้ในข้างต้นแล้ว ในฉากที่ผู้เขียนเดินทางกลับถึงบ้านตนเองซึ่งจากไปเป็นเวลานานหลายปีนั้นก็มีการกล่าวบรรยายถึงพระจันทร์ด้วยเช่นกัน ดังตอนที่ยกมานี้

夜更けて来れば、ところどころも見えず。京に入りたちてうれし。家に到りて、門に入るに、月明ければ、いとよく有様見ゆ。聞きしよりもまして、いふかひなくぞ、こぼれ破れたる。家にあづけたりつる人の心も、荒れたるなりけり。……池めいて窪まり、水つけるところあり。ほとりに松もありき。五年六年のうちに、千歳や過ぎにけむ、かたへはなくなりけり。今生ひたるぞまじれる。おほかたの、みな荒れにたれば、「あはれ」とぞ、人々いふ。(หน้า 55)

พอตกดึกก็มาถึงเมืองหลวง สภาพสถานที่ต่างๆ มองเห็นได้ไม่ชัด แต่การที่ได้เข้ามาอยู่ในเมืองหลวงแล้วก็ทำให้รู้สึกดีใจ พอถึงบ้านเดินผ่านเข้าประตูไป แสงจันทร์ส่องสว่างจนสามารถมองเห็นสภาพภายในบ้านได้อย่างชัดเจน สภาพบ้านรกร้างผู้พงจนไม่อาจบรรยายได้...ในสวนมีสระน้ำซึ่งตอนนีดูเหมือนกับแอ่งน้ำที่มีน้ำขังอยู่มากกว่าที่จะเป็นสระ ข้างสระมีต้นสนอยู่ ระหว่างที่ไม่อยู่ห้าหกปีเวลากลับเหมือนผ่านไปเป็นพันปี ต้นสนตายไปครึ่งหนึ่งและมีต้นสนใหม่งอกแซมขึ้นมา ที่ไหนๆ ก็ล้วนรกร้างผู้พงไปหมด ต่างคนต่างก็พูดกันว่าช่วงน้ำเศร้าใจเสียจริง

ผู้เขียนได้กลับมาถึงบ้านที่ตนจากไปนานหลายปี สภาพบ้านผู้พงรกร้างทำให้ผู้เขียนเกิดความเศร้าสะเทือนใจ ในฉากนี้ได้มีการบรรยายถึงต้นสนที่ตายไปพร้อมกับต้นสนที่งอกแซมขึ้นมาใหม่ด้วย อิวกะ คะสุมะซะได้วิเคราะห์ในจุดนี้ไว้ว่า “ช่วงเวลาที่คิโนะทซุระยุกิปฏิบัติหน้าที่อยู่ที่เมืองโทะชะเป็นช่วงเวลาที่คิโนะทซุระยุกิต้องเผชิญกับความเจ็บปวดทรมานใจหลายๆ เรื่องนับตั้งแต่การสวรรคตของพระจักรพรรดิอะชิโอะ (醍醐天皇) ในปี ค.ศ.930 และในเดือนเจ็ดปีถัดมาองค์อดีตพระจักรพรรดิอุตะ (宇多法王) ก็ได้เสด็จสวรรคต ในปีต่อมาเสนาบดีฝ่ายขวาฟูจิวะระโนะซะ คะกะตะ (藤原定方) และขุนนาง ฟูจิวะระโนะซะเนะซุเกะ (藤原兼輔) ซึ่งเป็นผู้ชักนำและ คอยเกื้อหนุนคิโนะทซุระยุกิมาถึงแก่กรรมในเวลาไล่เลี่ยกัน คิโนะทซุระยุกิต้องเผชิญกับความเจ็บปวดโศกเศร้าแต่เพียงลำพังที่เมืองโทะชะ..... ภาพต้นสนที่ตายไปครึ่งหนึ่งและต้นสนใหม่ที่งอกแซมขึ้นมาบริเวณสระน้ำในบ้านที่ผู้พงนั้นบ่งบอกถึงการที่ตัวคิโนะทซุระยุกิซึ่งสูญเสียบุคคลที่คอยช่วยเหลือเกื้อหนุนตนมาจะต้องดำเนินชีวิตอยู่ต่อไปด้วยลำแข้งของตนเองแต่เพียงลำพังถึงแม้ว่าตนเองจะไม่มีกำลังก็ตาม” (日向一雅, 2002:57) นอกจากนี้ผู้เขียนยังต้องเผชิญกับความโศกเศร้าคิดถึงลูกสาวที่เกิดที่บ้านในเมืองหลวงนี้แต่ได้เสียชีวิตไปที่เมืองโทะชะด้วย ฉากที่ผู้เขียนกลับมาถึงบ้านจึงเต็มไปด้วยอารมณ์โศกเศร้าและเจ็บเหงาของผู้เขียน

ในฉากข้างต้นผู้เขียนได้ใช้คำว่า 「あはれ」 (aware อารมณ์สะท้อนใจหรือเศร้าโศก) แสดงถึงอารมณ์เศร้าสะท้อนใจเมื่อได้เห็นสภาพบ้านของตนจากแสงจันทร์ที่สาดส่อง ในวรรณกรรมเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ นั้นก็มีตอนที่กล่าวถึงเจ้าหญิงคะงุยะเหม่อมองพระจันทร์ด้วยอารมณ์อันเศร้าสร้อยและเจี๊ยบเหงาโดยใช้คำว่า 「あはれ」 ด้วยเช่นกัน

かぐや姫、例も月をあはれがたまへども、この頃となりては、ただ
ことにもはべらざめり。いみじく思し嘆くことあるべし。…。かぐや
姫、「月見れば、世間心細くあはれにはべる」 (หน้า 95-96)

ปกติเจ้าหญิงคะงุยะจะชอบชมดูพระจันทร์ด้วยท่าที่อันเศร้าสร้อย แต่ว่าระยะนี้ดูจะไม่
มีธรรมดาเหมือนเคย คงมีเรื่องที่ทำให้คิดโศกเศร้าอะไรอยู่เป็นแน่....
เจ้าหญิงคะงุยะกล่าวว่า “พอมองพระจันทร์ก็ชวนให้ข้ารู้สึกว่โลกนี้มันช่าง
เจี๊ยบเหงาเศร้าสร้อยเสียจริง”

ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่าวรรณกรรมเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ มี
อิทธิพลอย่างมากต่อวรรณกรรมเรื่องอื่นๆที่เขียนขึ้นหลังจากนั้น คิโนะทซุระยูกิผู้เขียนบันทึก
การเดินทางนี้ก็เคยคัดลอกวรรณกรรมเรื่องนี้มา ดังนั้นการที่คิโนะทซุระยูกิกล่าวบรรยายถึง
แสงจันทร์ที่ส่องให้เห็นสภาพบ้านอันชวนให้รู้สึกเศร้าใจนั้นอาจเนื่องจากได้รับอิทธิพลจาก
เรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ ที่โยงเอาพระจันทร์กับอารมณ์เศร้าและเจี๊ยบเหงาเข้าด้วยกัน
ก็เป็นได้ นอกจากนี้ในเรื่อง โทะซะนิกกิ ยังมีตอนที่ผู้เขียนเอ่ยกลอนแสดงความรู้สึกเจี๊ยบเหงาว่าเหว
ของตนเมื่อได้เห็นภาพพระจันทร์บนผิวน้ำด้วย ดังตอนที่ยกมานี้

「棹は穿つ波の上の月を、舟は圧ふ海の中の空を」とはいひけむ。聞
き戯れに聞けるなり。また、ある人のよめる歌、「かげ見れば波の底
なるひさかたの空漕ぎわたるわれぞわびしき」 (หน้า 31)

คำโบราณที่ว่า “พายจ้วงเข้าไปในเงาของพระจันทร์บนผิวน้ำ เรือลอยคว้างอยู่บน
ท้องฟ้าที่สะท้อนอยู่ในทะเล” ที่แท้ก็เป็นเช่นนี้เอง ตัวฉันแค่เคยได้ยินกลอนนี้มาผ่านๆ
เท่านั้น มีคนเอ่ยกลอนขึ้นมา “พอมองไปเห็นภาพพระจันทร์อยู่บนผิวน้ำทำให้รู้สึก
เหมือนดังพายเรือข้ามท้องฟ้าไป ชวนให้รู้สึกว่เหว”

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า พระจันทร์ถูกใช้เพื่อสะท้อนอารมณ์เศร้าและ
เจี๊ยบเหงาของผู้เขียน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่อง ทะเกะโตะริโมะโนะงะตะริ
ที่โยงเอาพระจันทร์กับอารมณ์เศร้าเข้าด้วยกันนั่นเอง

บทสรุป

ในวรรณกรรมเรื่อง *โทะชะนิกกิ* พระจันทร์ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงบ้านเกิดหรือเมืองหลวง และยังช่วยสะท้อนอารมณ์เศร้าและเจียมเหงาของผู้เขียนด้วยอันเป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่อง *ทะกะโตะริโมะโนะวะตะริ* นอกจากนี้พระจันทร์ยังถูกใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อบ่งบอกล่วงหน้าถึงสภาพการเดินทางที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีหลังจากที่ได้เผชิญกับอุปสรรคต่างๆ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากภาพลักษณ์ที่ดีของพระจันทร์ที่ช่วยส่องสว่างนำทางให้นักเดินทางไม่ต้องเผชิญกับอุปสรรคจากความมืดในยามค่ำคืน จากทั้งหมดนี้จึงเห็นได้ว่า ในวรรณกรรมเรื่องนี้พระจันทร์มิได้เป็นเพียงส่วนประกอบของฉากในเรื่องเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญอีกหลายประการด้วย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

อรรถยา สุวรรณระดา. 2550. "การใช้สีเป็นสัญลักษณ์ในวรรณกรรมเรื่องโทะชะนิกกิ." ใน เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยครั้งที่ 1, หน้า 94-106. กรุงเทพฯ: โครงการเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย.

ภาษาญี่ปุ่น

- 『竹取物語』新編日本古典文学全集 1995小学館
今井源衛 1987 『源氏物語の思念』笠間書院
石井和子 2002 『平安の気象予報士紫式部』講談社
紀貫之 2004 『土佐日記』新編日本古典文学全集 小学館
桜井祐三 1990 『日本の古典文学3 竹取物語』 さえら書房
林望 2005 『すらすら読める土佐日記』 講談社
日向一雅 2002 「土佐からの脱出」 『国文学解釈と鑑賞』 第67巻2号 至文堂:
50-57.
紫式部 1994 『源氏物語 六』日本古典文学全集 小学館
村瀬敏夫 1987 『宮廷歌人紀貫之』 新典社